

Piotr Sulewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

Kierunki i efekty finansowe zmian w organizacji gospodarstw w latach 1995–2001

Wprowadzenie

Polskie rolnictwo przechodzi od kilkunastu lat proces głębokich przemian, które mają uczynić z niego konkurencyjny i wydajny sektor gospodarki. Zachodzące zmiany, stymulowane wymaganiami wolnego rynku i polityką rolną państwa, w oczywisty sposób wymuszają na gospodarstwach rolnych zwiększenie efektywności gospodarowania. Kierunki przemian w znacznej mierze wyznacza też zbliżająca się integracja z UE i objęcie polskiego rolnictwa zasadami Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Pożądane przemiany obejmują między innymi poprawę struktury agrarnej, zwiększenie skali produkcji i doskonalenie technologii, a także wzrost produktywności. Na potrzebę tak ukierunkowanych przemian wskazuje wielu autorów [Majewski, Dalton, 2000; Stańko, Bojańczyk, 2000]. Niezbędne są więc dalsze zmiany w sposobach zachowania i gospodarowania rolników, gdyż niezależnie od uwarunkowań makroekonomicznych, przekształcenia w całym sektorze są wypadkową indywidualnych decyzji poszczególnych rolników.

Określenie zakresu zmian w organizacji towarowych gospodarstw rodzinnych w latach 1995–2001 i ocena przewidywanego wpływu WPR na sytuację finansową wybranych gospodarstw były głównymi celami badań przeprowadzonych w 18 gospodarstwach z rejonu Łomży i Ciechanowa.

Metodyka

Analizowane gospodarstwa w 1995 r. objęte były badaniami w projekcie KBN¹, dotyczącymi możliwości wdrożenia w nich integrowanej produkcji rolniczej. Dobór gospodarstw był losowy. Ze zbiorowości 60 gospodarstw badanych w 1995 r. ponownie wylosowano mniejszą próbę 18 gospodarstw. Zamysłem ba-

¹Badania wykonano w ramach projektu KBN 5 PO6J 005 09. „System integrowanej produkcji rolniczej jako droga rozwoju i modernizacji rolnictwa w Polsce”.

dawczym było porównanie sytuacji w 1995 r. z sytuacją w 2001 r. co pozwoliło na obserwację zmian w organizacji i wynikach produkcyjno-ekonomicznych w badanych gospodarstwach w omawianym okresie. W badaniu posłużono się metodą wywiadu kierowanego.

Dla 7 gospodarstw cechujących się wysoką dynamiką przemian w latach 1995–2001 i dużymi – w mniemaniu autora – możliwościami dalszego rozwoju sporządzono liniowy model optymalizacyjny celem określenia przewidywanych wyników ekonomicznych tych gospodarstw po wdrożeniu w Polsce Wspólnej Polityki Rolnej. Maksymalizowaną funkcją celu w modelu był dochód rolniczy netto.

Wyniki badań

W celu wyłonienia w badanej zbiorowości gospodarstw o różnym kierunku i zakresie przemian porównano stan podstawowych zasobów oraz intensywność produkcji i organizacji.

Analiza przekształceń w zakresie powierzchni gospodarstw, wartości środków trwałych i liczby zwierząt inwentarskich pozwoliła wyróżnić w badanej zbiorowości trzy grupy gospodarstw zróżnicowane pod względem kierunku i dynamiki zmian w wielkości zasobów (tab. 1). Do grupy gospodarstw zwiększających zasoby zakwalifikowano te, w których w istotny sposób (powyżej 10%) wzrosła wartość co najmniej dwóch spośród trzech analizowanych cech (ziemia, majątek trwały, inwentarz żywy). W grupie gospodarstw nie wykazujących jednoznacznych zmian w zasobach umieszczono te gospodarstwa, w których wartość co najwyżej jednej cechy wyraźnie wzrosła, a w dwóch pozostałych odnotowano spadek lub brak zmian. Wśród gospodarstw zmniejszających zasoby znalazły się te, w których co najmniej dwie cechy zmniejszyły znacząco wartość, o co najmniej 10%, natomiast trzecia cecha w znaczący sposób nie wzrosła. Gospodarstw zwiększających zasoby w danej zbiorowości było 10. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa w tej grupie wzrosła o 32%, a wartość środków trwałych o 63%. Zmieniła się też liczba zwierząt (wzrost o 66%). Grupa nie wykazująca wyraźnych zmian w zasobach odnotowała przeciętnie nieistotny spadek powierzchni oraz spadek wartości posiadanego majątku trwałego o ok. 16%. W grupie tej zaobserwowano jednak wzrost liczby zwierząt, ale w znacznie mniejszej skali niż w grupie zwiększającej zasoby. W gospodarstwach zmniejszających zasoby odnotowano istotne spadki wartości wszystkich trzech cech określających zasoby gospodarstw.

Tabela 1

Zmiany w zasobach badanych gospodarstw

Nr gospodarstwa	Powierzchnia w latach [ha]		Wartość netto środków trwałych [zł]		Liczba SD	
	1995	2001	1995	2001	1995	2001
Gospodarstwa zwiększające zasoby						
3	30,6	51,8	330	352	8	38
8	18,7	33,5	129	196	17	13
9	19,4	19,4	307	383	12	23
10	18,5	22,0	175	542	9	26
11	10,6	14,0	104	84	13	18
12	15,0	26,0	124	349	18	27
13	12,4	12,4	115	231	15	21
14	16,6	25,0	286	271	18	30
16	19,9	15,8	114	241	18	20
18	35,3	39,2	238	483	20	29
Średnio	19,7	25,9	192	313	14	24
Gospodarstwa bez wyraźnych zmian w zasobach						
1	11,3	8,2	139	117	5	6
5	10,7	10,7	100	99	10	19
6	18,5	18,5	196	147	11	18
17	20,2	22,1	354	298	14	20
Średnio	15,1	14,8	197	165	10	15
Gospodarstwa zmniejszające zasoby						
2	18,1	12,2	148	85	11	8
4	15,6	13,5	68	52	10	8
7	11,7	11,7	72	60	8	8
15	23,4	20,2	197	161	16	11
Średnio	17,2	14,4	121	90	11	8

Źródło: badania własne.

Warto podkreślić, że najczęściej, bo w 13 gospodarstwach, rolnicy zwiększyli liczbę zwierząt inwentarskich, zarówno krów, jak i trzody chlewnej. Można więc stwierdzić, że rolnicy dostrzegają korzyści ze zwiększenia skali produkcji i upatrują w rozszerzaniu produkcji zwierzęcej źródło wzrostu dochodu rolniczego. W 8 gospodarstwach nastąpiło zwiększenie powierzchni użytków rolnych, podobnie w 8 gospodarstwach rolnicy poprawili wyposażenie w środki trwałe. W 4 gospodarstwach zwiększone zostały wszystkie porównywane składniki zasobów.

Drugim obszarem analiz zmian w gospodarstwach były przeobrażenia w zakresie intensywności produkcji i organizacji. Uwzględniono w tym wypadku zmiany w dawkach NPK/ha, dawkach substancji aktywnej oraz w intensywności organizacji określonej metodą B. Kopcia (tab. 2). Zastosowano tu takie same kryteria podziału jak przy porównaniu zmian w zasobach.

Tabela 2

Zmiany w intensywności produkcji i organizacji w badanych gospodarstwach

Nr gospodarstwa	Nawożenie mineralne NPK [kg/ha]		Substancja aktywna [kg/ha]		Intensywność organizacji	
	1995	2001	1995	2001	1995	2001
Gospodarstwa podnoszące intensywność						
3	117	110	0,21	0,24	167	280
5	163	189	0,69	0,34	366	472
9	151	210	0,85	0,70	259	387
10	180	188	0,71	0,99	239	365
1	91	119	0,61	0,60	213	267
6	221	105	0,67	1,03	292	369
18	144	218	0,74	0,78	247	304
Średnio	151	161	0,63	0,60	255	349
Gospodarstwa bez zmian w intensywności						
17	140	207	1,14	0,51	288	232
7	262	90	0,55	0,99	322	294
8	268	217	0,70	0,91	373	262
13	243	253	0,22	0,23	451	552
14	287	231	0,81	1,05	400	404
16	244	141	0,74	0,56	345	441
Średnio	237	199	0,74	0,76	363	364
Gospodarstwa obniżające intensywność						
2	228	48	0,48	0,39	250	260
4	183	106	0,31	0,31	273	252
11	238	214	1,10	0,15	597	402
12	245	228	0,66	0,48	339	340
15	273	183	0,42	0,26	293	254
Średnio	237	170	0,55	0,37	350	302

Źródło: badania własne.

Grupa gospodarstw zwiększających intensywność odnotowała w badanym okresie wzrost dawek nawożenia mineralnego przeciętnie o 7% oraz wzrost intensywności organizacji o 37%. Przewidywane zmiany w dawkach substancji aktywnej w środkach ochrony roślin należy uznać za nieistotne.

Gospodarstwa w grupie bez zmian intensywności odnotowały jedynie spadek dawek nawożenia, natomiast na praktycznie niezmiennym poziomie utrzymały się dawki substancji aktywnej i intensywność organizacji.

Ostatnia grupa gospodarstw zmniejszyła zarówno nakłady chemicznych środków produkcji (odpowiednio do 72 i 67% poziomu wyjściowego), jak i intensywność organizacji (86%).

Należy zaznaczyć, że w gospodarstwach „bez zmian w intensywności”, jak i w „obniżających intensywność” nastąpił spadek zużycia nawozów mineralnych i środków ochrony roślin z poziomu znacznie wyższego (247 kg NPK/ha, 0,74 kg s.a./ha) niż w gospodarstwach z pierwszej grupy. Można by uznać to za przejaw racjonalnego działania, zgodny z obecnymi trendami. Są jednak dwa argumenty przeciwko takiej interpretacji – dotychczasowy poziom nakładów środków chemicznych nie był nadmiernie wysoki w stosunku do oczekiwań Dobrej Praktyki Rolniczej [Durej, Fotyma, Madaj, 2002], a ponadto w większości z tych gospodarstw spadła obsada zwierząt i obniżyła się ilość składników pokarmowych z nawozów naturalnych.

Analiza łącznych zmian w zasobach i w intensywności gospodarowania pozwoliła wyłonić w badanej zbiorowości trzy grupy gospodarstw, którym przypisano odmienne strategie. Należy zauważyć, iż zmiany w tych dwóch obszarach przebiegały w poszczególnych gospodarstwach niejednokrotnie różnokierunkowo. Aby dokonać syntetycznego zestawienia gospodarstw cechujących się różnymi kierunkami przeobrażeń, zsumowano zmiany w każdym gospodarstwie według schematu zastosowanego przy analizie zasobów i intensywności. Wzrost wartości wskaźnika dla danego kryterium o ponad 10% odnotowywano jako zmianę „na plus”, natomiast spadek „na minus”. Gospodarstwa, w których saldo zmian w analizowanych sześciu cechach było większe od 1 zaliczono do grupy gospodarstw „rozwijających się”. Saldo zmian w zakresie [+1;-1] kwalifikowało gospodarstwo do grupy „w stagnacji”, natomiast saldo poniżej -1 do grupy „w regresie”. Przeciętne wartości analizowanych cech, a także produktywność ziemi i dochodowość badanych gospodarstw przedstawiono w tabeli 3.

Gospodarstwa „rozwijające się” były prowadzone przez rolników z najwyższym w zbiorowości przeciętnym poziomem wykształcenia. Cechą charakterystyczną gospodarstw „rozwojowych” był wyższy niż w pozostałych grupach wyjściowy areal użytków rolnych, a jednocześnie najwyższa dynamika wzrostu powierzchni UR. W gospodarstwach tych przeciętna powierzchnia UR wzrosła o 26% do poziomu prawie 26 ha, podczas gdy w gospodarstwach „w regresie” zaobserwowano spadek posiadanego arealu UR o 12%, do poziomu 15 ha. Gospodarstwa „w stagnacji” odnotowały kilkunastoprocentowy wzrost powierzchni, ale na skalę mniejszą niż gospodarstwa „rozwijające się”. W zakresie zmian w powierzchni UR zauważono postępujący proces polaryzacji gospodarstw – gospodarstwa względnie duże stawały się jeszcze większe, natomiast powierzchnia gospodarstw małych w jeszcze większym stopniu zmniejszyła się. Występowanie tej tendencji potwierdzają wyniki badań B. Kubis, z których wynika, iż gospodarstwa

Tabela 3
Przebieg zmian w grupach gospodarstw

Wyszczególnienie	„Rozwijające się”		„W stagnacji”		„W regresie”	
	Numery gospodarstw*: 3, 5, 9, 10, 13, 14, 18		Numery gospodarstw: 1, 6, 7, 8, 12, 16, 17		Numery gospodarstw: 2, 4, 11, 15	
	1995	2001	1995	2001	1995	2001
Liczba gospodarstw	7 (38%)		7 (38%)		4 (22%)	
Wykształcenie**	3,5		3,2		2,7	
Wiek rolnika	45		43		51	
Powierzchnia UR	20,5	25,8	16,5	19,4	16,9	15,0
Wartość netto środków trwałych [tys. zł]	221	337	161	201	129	96
Liczba SD	13	26	13	16	12	11
Nawożenie NPK [kg/ha UR]	170	185	213	176	235	145
Dawki substancji aktywnej [kg/ha UR]	0,60	0,62	0,76	0,69	0,53	0,27
Intensywność organizacji [w punktach wg Kocpia]	304	395	310	315	353	292
Produktywność [JZ/ha]	77	104	63	75	79	76
Dochód rolniczy netto w zł/gospodarstwo***	4464	26865	12680	20882	10198	14798
Dochód rolniczy netto w zł/ha	218	1041	697	988	608	819

Źródło: badania własne.

*Numery gospodarstw jak w tabelach 1 i 2.

**Wykształcenie: 1 – podstawowe, 2 – podstawowe + kurs przysposobienia rolniczego, 3 – zasadnicze zawodowe, 4 – średnie, 5 – wyższe,

***Dochód rolniczy w cenach stałych.

obszarowo duże nadal będą zwiększać powierzchnię, natomiast zmiany w gospodarstwach stosunkowo mniejszych będą zachodziły na mniejszą skalę, wobec czego dysproporcje pomiędzy tymi grupami gospodarstw będą wzrastać [Kubis 2002].

W gospodarstwach „rozwijających się” duże zmiany w analizowanym okresie nastąpiły w zakresie skali produkcji zwierzęcej. W grupie tej zaobserwowano ponaddwukrotny wzrost liczby zwierząt inwentarskich (o 102%), do średniego po-

ziomu 26 SD na gospodarstwo. W gospodarstwach „w regresie” nastąpił spadek 10%, natomiast gospodarstwa „w stagnacji” odnotowały wzrost liczby posiadanych zwierząt przeciętnie o 23%, przy czym rzeczywisty wzrost obsady wystąpił jedynie w dwóch z siedmiu gospodarstw w tej grupie.

Istotne zmiany w badanej zbiorowości gospodarstw dokonały się w zakresie wyposażenia w środki trwałe. W grupie gospodarstw „rozwijających się” zaobserwowano wzrost wartości środków trwałych o ponad 50%. Dość istotny względny wzrost nastąpił również w gospodarstwach „w stagnacji”, ale zarówno dynamika zmian, jak i bezwzględna wartość środków trwałych na koniec 2001 r. były o wiele niższe. Odmienny kierunek zmian cechował gospodarstwa w „regresie”, w których odnotowano spadek wartości majątku trwałego o 26%. Wskaźnik zużycia w tych gospodarstwach wzrósł jednocześnie do 76%, co świadczy o postępującej dekapitalizacji majątku trwałego.

Oprócz zmian w zakresie wyposażenia i skali produkcji w analizowanej zbiorowości odnotowano zmiany w intensywności produkcji i organizacji. Gospodarstwa „w stagnacji” i „w regresie” zmniejszyły intensywność mineralnego nawożenia roślin, jednak nosi to pewne cechy racjonalizacji. Nawet w gospodarstwach „w regresie” przeciętne dawki w wysokości 145 kg NPK/ha były zdecydowanie wyższe niż przeciętna dawka w kraju, która kształtowała się na poziomie nieco ponad 90 kg NPK/ha [GUS 2001]. W gospodarstwach „rozwijających się” odnotowano stosunkowo niewielki wzrost poziomu nawożenia (o 8%).

W zakresie chemicznej ochrony roślin w gospodarstwach „rozwijających się” zaobserwowano niewielki wzrost nakładów, natomiast w gospodarstwach „w regresie” nastąpił spadek dawki substancji aktywnej do poziomu 0,27 kg/ha UR, co należy uznać za wartość bardzo niską. Również gospodarstwa „w stagnacji” odnotowały spadek intensywności chemicznej ochrony roślin. Zmniejszenie nakładów na ochronę do zbyt niskiego poziomu, szczególnie wobec dominacji roślin zbożowych w strukturze zasiewów (ok. 70%), należy uznać za czynnik ograniczający poziom plonów i jakość produktów roślinnych.

Zmiany intensywności organizacji były w dużym stopniu konsekwencją zmian, jakie dokonały się w zakresie produkcji zwierzęcej. Intensywność organizacji w gospodarstwach „rozwojowych” obliczona metodą B. Kopia wzrosła o 30% do poziomu 395 punktów, który pozwala uznać je za wysokointensywne. W gospodarstwach „w stagnacji” nie zaobserwowano większych zmian, natomiast gospodarstwa „w regresie” odnotowały spadek wartości tego wskaźnika o 17%, chociaż nadal intensywność organizacji pozostała na dość wysokim poziomie.

Omówione przemiany w zakresie wyposażenia i organizacji gospodarstw wpłynęły na zmianę ogólnej produktywności wyrażonej w jednostkach zbożowych (JZ) na hektar użytków rolnych. Produktywność ziemi w gospodarstwach „rozwijających się” wzrosła o ponad 35%, do poziomu 104 JZ/ha UR. Wzrost tego

wskaźnika odnotowano również w gospodarstwach „w stagnacji”, ale w mniejszej skali (o 19%, do poziomu 77 JZ/ha). W gospodarstwach „w regresie” przeciętna produktywność ziemi zmalała o 3%. Zmiany w ogólnej produktywności ziemi wynikały w dużym stopniu ze zwiększenia skali produkcji zwierzęcej. Gospodarstwa, w których najbardziej wzrosła obsada odnotowały również największy postęp w produktywności ziemi.

Podobnie zróżnicowana w wydzielonych grupach gospodarstw była dynamika zmian w wielkości dochodu rolniczego. W gospodarstwach „rozwijających się” dochód rolniczy z gospodarstwa wzrósł z poziomu najniższego w zbiorowości do ponad 26 tys. zł, podczas gdy w gospodarstwach „w stagnacji” osiągnął wysokość 21 tys. zł, a w gospodarstwach „w regresie” niespełna 15 tys. zł. Dynamiczny wzrost przeciętnych dochodów w grupie gospodarstw „rozwijających się” został spowodowany w zasadniczej mierze przyrostem dochodu głównie w dwóch gospodarstwach (nr 3 i 10). W gospodarstwach tych w 1995 r. dochód rolniczy wykazywał wartości ujemne. Gospodarstwa te odnotowały także największy wzrost skali produkcji zwierzęcej, również z poziomu najniższego w całej zbiorowości. Z przeprowadzonych analiz wynika, iż największy postęp w poprawie dochodu rolniczego osiągnęły gospodarstwa „rozwijające się”. Można na tej podstawie stwierdzić, że zmiany organizacyjne w istotny sposób wpłynęły na osiągane dochody.

Analiza zmian, jakie dokonały się w badanej zbiorowości gospodarstw i ich wpływu na wyniki ekonomiczne pozwala oczekiwać, iż w najbliższej przyszłości procesy modernizacji i reorganizacji gospodarstw ulegną dalszemu nasileniu. Wskazują też na to badania B. Kubis [Kubis 2002], według których prawie połowa ankietowanych rolników wyraziła chęć dokonywania zmian w swoich gospodarstwach. Największy odsetek badanych był zainteresowany powiększeniem areálu UR i liczebności stada podstawowego.

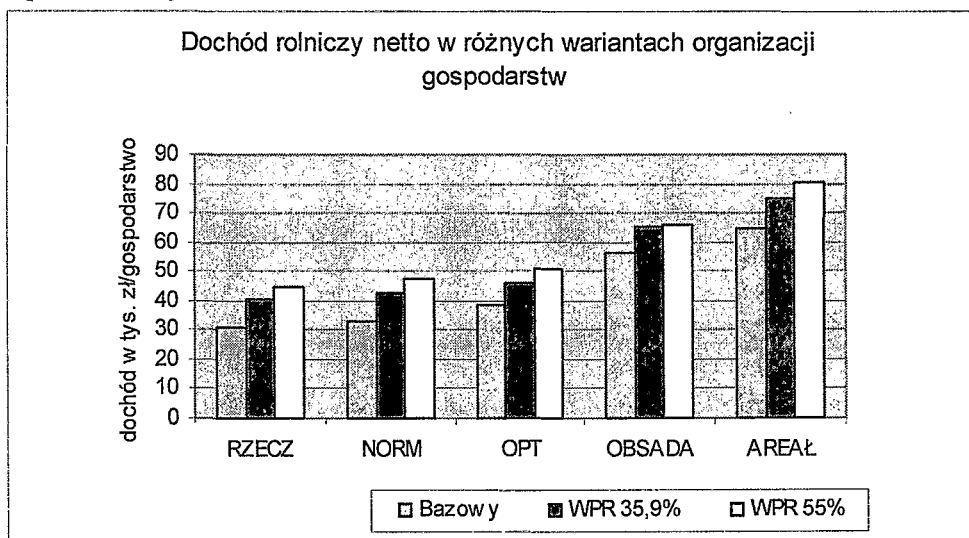
Można oczekiwać, iż po objęciu polskiego rolnictwa WPR gotowość rolników do zmian w organizacji gospodarstw będzie wzrastać, gdyż jak pokazują wyniki symulacji przeprowadzonych za pomocą liniowego modelu optymalizacyjnego, potencjalne korzyści ze zmian będą jeszcze większe.

Sytuację gospodarstw rozpatrywano w 4 wariantach organizacji i w 3 scenariuszach polityki rolnej. Metodykę obliczeń modelowych przyjęto za Majewskim [2003]. W kalkulacji dochodu rolniczego przyjęto założenia co do przewidywanych cen i kosztów zastosowane w symulacjach prowadzonych w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW [Majewski i in., 2003].

Punktem odniesienia był model rzeczywisty gospodarstw (RZECZ) odzwierciedlający sytuację wyjściową z 2001 r. Pozostałe warianty modelowych rozwiązań były następujące:

- wariant zakładający doprowadzenie nakładów do poziomu normatywnego (ze zwykłą plonów 10%), bez zmian w strukturze i skali produkcji (NORM),
- wariant zakładający optymalizację struktury zasiewów, przy rzeczywistym poziomie nakładów (OPT),
- wariant zakładający optymalizację struktury zasiewów z jednoczesnym zwiększeniem liczby zwierząt inwentarskich przeciętnie o 30% (OBSADA),
- wariant zakładający optymalizację struktury zasiewów ze wzrostem skali produkcji zwierzęcej i zwiększeniem powierzchni UR o 25% (AREAL).

Wyniki obliczeń modelowych wykazują, iż już w pierwszym roku po akcesji gospodarstwa te mają możliwość odnotowania istotnej poprawy wyników finansowych, nawet bez wprowadzania znaczących zmian w organizacji (wariant rzeczywistej organizacji RZECZ). Przeciętny dochód rolniczy netto z 2001 r., uznanego za bazowy, kształtował się w tej grupie gospodarstw na poziomie ok. 30 tys. zł (rys. 1). Po objęciu polskiego rolnictwa WPR wzrósłby on w 2004 r. o 32% przy stawce dopłat bezpośrednich na poziomie 35,9% stawek unijnych i o 47% przy dopłatach w wysokości 55%.

Wykres 1

Wysokość dochodu rolniczego netto w różnych wariantach organizacji i scenariuszach polityki rolnej.

Źródło: badania własne.

Wyniki rozwiązań modelowych ilustrują przede wszystkim znaczenie strategii rozwoju dla poziomu efektów finansowych. W każdym z porównywanych scenariuszy polityki rolnej racjonalizacja nakładów i optymalizacja struktury produkcji skutkuje poprawą wyników finansowych w granicach od 14 do 15% w stosunku

do rzeczywistego modelu gospodarstw. Znaczące efekty finansowe przynosi natomiast wzrost wielkości gospodarstwa i zwiększenie skali produkcji zwierzęcej. Łączny efekt założonych zmian umożliwia niemal podwojenie dochodu rolniczego z przeciętnego gospodarstwa w badanej grupie. Korzyści wynikające z dalszej reorganizacji gospodarstw po objęciu rolnictwa instrumentami WPR są oczywiste. Omawiany model ukazuje jedynie wpływ bezpośredniego wsparcia gospodarstw (czyli dopłat), a jak wiadomo Wspólna Polityka Rolna posiada inne instrumenty wspomaganie rolnictwa, takie jak regulacja rynków rolnych, programy rolno-środowiskowe, wcześniejsze emerytury, wsparcie gospodarstw niskotowarowych, programy zalesień itd. [Bilans... 2003; Biuletyn... 2003; Piskorz, Guba 2002; Szymański 2003], które służą rozwojowi gospodarstw, a tym samym stanowią istotną zachętę do wprowadzania zmian.

Podsumowanie

Analiza zmian, jakie dokonały się w 18 gospodarstwach jednoznacznie wskazuje, że źródłem poprawy sytuacji finansowej rolnicy powinni poszukiwać przede wszystkim w zwiększeniu powierzchni gospodarstwa i skali produkcji zwierzęcej. Zahamowanie przekształceń w tym zakresie, przy zbyt niskiej skali wobec wymogów gospodarki rynkowej, prowadzi do spadku efektywności i pogorszenia wyników finansowych. Rozwój i modernizacja gospodarstw stają się niezbędnymi elementami ekonomicznej żywotności w rolnictwie. Wyniki rozwiązań modelowych ukazują, iż analizowana grupa gospodarstw posiada jeszcze znaczny potencjał produkcyjny, który umiejętnie wykorzystany w warunkach WPR przyczyni się do poprawy kondycji finansowej gospodarstw i zapewni rolniczym rodzinom godne warunki życia. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na konieczność powiązania tych zmian z równoległymi inwestycjami w ochronę środowiska, by ochronić je przed negatywnymi konsekwencjami wysokiej koncentracji produkcji.

Literatura

- Biuletyn Informacyjny MRiRW. Wydanie specjalne: Polskie rolnictwo w UE, nr 1-2/2003.
DUREJ J., FOTYMA M., MADAJ A. (2002): Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej. IUNG, Puławy.
UKIE (2003): Bilans korzyści i kosztów przystąpienia Polski do UE. www2.ukie.gov.pl
KOPEĆ B. (1969): *Ekonomika i organizacja gospodarstw rolniczych w zarysie*. PWRiL, Warszawa.

- KUBIS B. (2002): Zmiany w organizacji towarowych gospodarstw rolniczych w świetle strategii rozwoju polskiego rolnictwa. Praca dyplomowa, MBA – Zarządzanie w Agrobiznesie, SGGW, Warszawa.
- MAJEWSKI E. (2003): Skutki integracji z UE dla gospodarstw rolniczych w Polsce. Referat konferencyjny opublikowany w *Polska na progu integracji z UE – oczekiwania i wyzwania*. Instytut im. Józefa Ślisza i SGGW, Warszawa.
- MAJEWSKI E. (2003): Ocena sytuacji dochodowej w rolnictwie po akcesji do Unii Europejskiej przy różnym poziomie płatności bezpośrednich – materiały szkoleniowe, Warszawa.
- MAJEWSKI E., DALTON G. (2000): Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych. Wyd. Wieś Jutra, Warszawa.
- PISKORZ W., GUBA W. 2002: Implikacje reform WPR UE dla Polski. Wyd. UKIE, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. GUS (2001).
- Szymański W. (2003): Polska poza Unią Europejską – koszty rezygnacji z członkostwa. Biuletyn Informacyjny ARR nr 5/2003.

Directions and Financial Effects of Changes in Farms Organization in the Period 1995–2001

Abstract

In the paper changes in organization of 18 private farms in the period 1995–2001 were analyzed. Basing on the analysis three types of strategies can be distinguished: growth, stagnation and regress. All farms may benefit from introducing direct payments of the CAP after the accession to the EU. However, the strategy of growth results with markedly improves financial performance of farms.